

ҚАЗАҚСТАН ҰЛТТЫҚ БАНКІ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚЫСҚА МЕРЗІМДІ БАНКТІК ЕМЕС КРЕДИТТЕУ (PDL). ҮРДІСТЕР МЕН ТӘУЕКЕЛДЕР

**Зерттеулер және талдама орталығы – Департаменті
Экономикалық зерттеу №2026-5**

Ален Акылбеков
Оксана Нурханова

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің (бұдан әрі – ҚРҰБ) экономикалық зерттеулері мен аналитикалық жазбалары ҚРҰБ жүргізетін зерттеулердің, сондай-ақ ҚРҰБ қызметкерлерінің өзге де ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін таратуға арналған. Экономикалық зерттеулер ғылыми және сараптамалық пікірталастарды ынталандыру мақсатында жарияланады.

Осы мақалада ұсынылған пікірлер мен тұжырымдар авторлардың жеке көзқарасын білдіреді және оларды ҚРҰБ-тың, оның басшылығының немесе Ақша-кредит саясаты комитеті мүшелерінің ресми ұстанымы ретінде қарастыруға болмайды.

Қазақстандағы қысқа мерзімді банктік емес кредиттеу (PDL). Үрдістер мен тәуекелдер

2026 жылғы наурыз

NBRK – WP – 2026 – 5

Қазақстандағы қысқа мерзімді банктік емес кредиттеу (PDL). Үрдістер мен тәуекелдер.

Ален Акылбеков¹, Оксана Нурханова²

Аннотация

Жұмыста Қазақстандағы қысқа мерзімді банктік емес халықты несиелеу (payday loans, PDL) дамуының динамикасы талданады. Халықаралық реттеу тәжірибелерін салыстырмалы талдау нәтижелері Қазақстанның осы сегментті реттеуде жалпыәлемдік трендке сәйкес екенін көрсетеді. PDL несиелері портфелі, несиелердің сапасы және қарыз алушыдың мінез-құлқын децильдік талдау негізінде жинақталған деректер бойынша микрокредиттеу нарығының өсуі сақталса да, PDL сегментінің МҚҰ секторындағы үлесі азайып бара жатқанын, бірақ клиенттердің тар тобына шоғырланған қарыздар салдарынан тәуекелдер көзі болып қалатынын көрсетті. Алынған нәтижелер көрсеткендей, табыстардың өсуі шектелген жағдайда PDL сегментінің әрі қарай дамуы несиелік және әлеуметтік тәуекелдерді арттыруы мүмкін, тіпті оның жалпы микрокредиттеу көлеміндегі үлесі ресми түрде азайған жағдайда да.

Түйін сөздер: микроқаржыландыру, банктік емес қаржыландыру, payday loans (жалақыға дейінгі кредиттер).

JEL сыныптамасы: G21, G23, O15, O16

¹ Акылбеков Ален – Зерттеулер және талдама орталығы – Департаментінің қаржы нарықтарын зерттеулер басқармасының бас маманы – талдаушысы (alen.akylbekov@nationalbank.kz)

² Нурханова Оксана – Зерттеулер және талдама орталығы – Департаментінің қаржы нарықтарын зерттеулер басқармасының басшысы (oxana.nurkhanova@nationalbank.kz)

1. Кіріспе

Соңғы жылдары Қазақстанда қысқа мерзімді банктік емес, кепілсіз қарыздар нарығының (payday loans, «жалақыға дейінгі қарыз», PDL) қарқынды өсуі байқалады. Өнім өз атауын, әдетте, мұндай қарыз келесі жалақы алынған күні қайтару ниетімен рәсімделетіндіктен алған. Әдетте, қарыз сомасы шағын, қысқа мерзімге беріледі және көбіне жоғары пайыздық мөлшерлемелермен қатар жүреді.

Қазақстанда бұл кредит түрі микроқаржы секторында белгілі бір реттеушілік талаптары бар жеке өнім ретінде бөлінген. Оның жоғары өсу қарқыны «жалақыға дейінгі» микрокредиттердің халық үшін дәстүрлі несиелерге балама қаржыландыру көзі ретіндегі маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеудің мақсаты – жалпы алғанда PDL сегментінің даму динамикасы мен тәуекелдерін, сондай-ақ қарыз алушылардың осы өнімді пайдалану жиілігі тұрғысынан мінез-құлқын бағалау. Зерттеудің негізгі дереккөздері ретінде ҚР Ұлттық Банкіне ұсынылатын микроқаржылық ұйымдардың реттеушілік және статистикалық есептілігі, сондай-ақ қарыз алушылардың PDL клиенті мәртебесінде болу ұзақтығына байланысты олардың мінез-құлқын децильдік талдау жүргізу үшін қажетті «Мемлекеттік кредиттік бюро» АҚ мәліметтері пайдаланылды.

2. Әдебиетке шолу

Микроқаржыландыру ретінде экономиканың концепциясы 1970-жылдардан бастап дамып, кедейлікпен күресудің құралы ретінде кеңінен қабылдана бастады. Алайда 2000-жылдардан бастап микрокредиттердің, әсіресе қысқамерзімді қарыздардың (оның ішінде PDL) тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудегі шынайы тиімділігі туралы пікірталастар басталды (*микроқаржыландыруның жалпы эволюциясы мен қазіргі концепциялар туралы толық ақпаратты бұрын жарияланған жұмысымынан табуға болады*³).

Imai & Azam (2012) жүргізген Бангладеш бойынша панельді талдау нәтижелері микроқаржыландыруның қолжетімділігі кедейлік деңгейін статистикалық тұрғыдан едәуір төмендететінін және тұтыну деңгейін арттыратынын көрсетті. Banerjee және басқалар (2015) Үндістанда, Мароккода, Мексикада, Боснияда және басқа елдерде алты рандомизацияланған бақылау сынақтарын өткізіп, микроқаржыландыруның кәсіпкерлік белсенділік пен инвестициялардағы шектеулі, бірақ оң әсерін тапты, алайда тұтыну, табыс немесе әл-ауқатқа әсер етпеді. Duvendack & Mader (2020) жүйелі шолуда қаржылық инклюзия пайдалы болуы мүмкін екенін, бірақ тек басқа институттармен – білім беру, нарықтарға қол жетімділік және құқықтық қорғаумен үйлескенде ғана тиімді болатынын атап өтті. CGAP

³ «Қазақстанда үй шаруашылықтарын банктік емес қаржыландыруды талдау» <https://nationalbank.kz/file/download/98191>

(2022) жоғарыда аталған елдердегі цифрлық микроқаржыландырудың оң әсерін көрсетеді, әсіресе қызмет көрсетілмеген халықтың жоғары үлесі бар елдерде.

Сондай-ақ соңғы жылдары қысқамерзімді банктік емес қаржыландырудың бастапқы концепциясын түсіну мен оның тәжірибеде жүзеге асырылуы бойынша едәуір қайшылықтар туындады

Микроқаржыландыруға сын: Коммерцияландыру

Микроқаржылық ұйымдардың қызметінде әлеуметтік мақсаттардан тек қаржылық мақсаттарға ауысудың артындағы сыншыл әдебиеттердің бір бөлігі, авторлардың пікірінше, микроқаржы бағдарламаларының нәтижелерінің тұрақтылығына әсер етуі және ең осал үй шаруашылықтары үшін қосымша тәуекелдер туғызуы мүмкін деп көрсетілген.

Микрокредиттеу институционализациясына қатысты бірнеше қарсылықтар бар. Mader (2015) «The Political Economy of Microfinance» еңбегінде коммерциализацияланған микроқаржы жартылай қаржылық қанау құралына айналғанын айтады. Ол өндірістік қарыздардан (бизнеске арналған) тұтынушылық қарыздарға (негізгі қажеттіліктерге арналған) ауысуды жүйелі түрде көрсетіп, бұл тұрақты дамуға әсер етпейтіндігін айтады. Bateman (2010) «Why Doesn't Microfinance Work?» кітабында микроқаржы қоғамдастығының құрылысынан назар аударады және мемлекеттік және кооперативтік қаржыландыру формаларын алмастыратынын дамытады. Bateman & Chang (2012) үш онжылдықтағы микроқаржы секторының құрылымдық кедейлікті ешбір елде азайта алмағанын көрсетеді және бұл көптеген жағдайларда теңсіздікті және қоғамның бөлінуін күшейтті.

Бірқатар эмпирикалық зерттеулер мен оқиғалар қысқа мерзімді қарыздарға тәуелділікті арттыру мысалдарын көрсетеді. Karim (2011) Бангладештегі микроқаржының коммерциализациясы «кредиттік тәуелділікке» әкелгенін және Grameen-дің бастапқы мақсатты тобы әйелдердің жағдайының нашарлауына себеп болғанын көрсетеді. Микроқаржы коммерциализациясының сыны (Bateman & Chang, 2012) қысқа мерзімді тұтынушылық өнімдерге баса назар аудару әлеуметтік миссияны әлсірететінін және жүйелік тәуекелдерді арттыратынын көрсетеді. Meki & Quinn (2024) Oxford Review of Economic Policy-де жарияланған жаңа шолуында PDL қарыздарының пайданы максималдауға бағытталғанын көрсетеді, әлеуметтік әсерге емес. Олар Африка мен Азиядағы МФО портфельдеріндегі қысқа мерзімді, кепілсіз, жоғары тәуекелді қарыздардың үлесінің өскенін тіркеді.

Әлеуметтік-экономикалық салдарлар.

Қысқа мерзімді жалақыға дейінгі микрокредиттер (payday loans, PDL) классикалық микрокредиттерден айтарлықтай ерекшеленіп, басқа да мәселелермен қатар жүреді. PDL қарыздары тез қаржыландыруға мүмкіндік береді, бірақ олар жиі қарызға тәуелділікке әкеледі. Зерттеулер көрсеткендей, қарыз алушылар жиі жылына 8–10 қарыз алады және пайыздық төлемдер негізгі қарыздан көп болады (Skiba & Tobacman, 2009). Ұзақ мерзімді

перспективада мұндай қарыздар қаржылық қиындықтарды ушықтырады: PDL пайдаланушылары мемлекеттік қолдау сұрауға және маңызды шығындарды кейінге қалдыруға жиі жүгінеді (Melzer, 2011). PDL қарыз алушылардың банкроттыққа ұшырау ықтималдығы да ұқсас топтармен салыстырғанда айтарлықтай жоғары (Skiba & Tobacman, 2009). Сонымен қатар, бұл қарыздар әлеуметтік теңсіздікті арттырады: қарыз беру орындары осал аймақтарда шоғырланып, төмен табысты және этникалық азшылықтардан келген қарыз алушылар жиі қарызға тәуелділікке тартылуда (Duvendack & Mader, 2020). Босниядағы оқиғалар (2008–2010) қысқа мерзімді тұтынушылық қарыздарды реттемей тарату микроқаржы секторының жүйелі қарызға батуына және дағдарысқа ұшырауына әкелгенін көрсетті (Augsburg et al., 2012).

Микроқаржы ұйымдары үшін PDL бағыты жоғары табыс және капиталдың тез айналымымен тартымды. Дегенмен, бұл сегмент жоғары дефолт деңгейімен байланысты — бірінші қарыздардың 19%-ы қайтарылмайды (Dobbie & Skiba, 2017). PDL қарыз берушілердің бизнес-моделі көбінесе пролонгациялар мен жоғары пайыздық ставкаларға тәуелді.

Қарыз алушылардың мінез-құлқы және сұраныс факторлары.

PDL сұранысы қаржылық қажеттіліктердің өткірлігі мен банктік қарызға қол жеткізе алмаудың нәтижесі болып табылады. Сонымен бірге, когнитивтік қателіктер маңызды рөл атқарады. Bertrand және Morse (2011) тұтынушыларға қайта төлеудің толық құны туралы ақпарат беру қайталанатын өтініштердің ықтималдығын төмендететінін анықтады, ал жылдық пайыздық мөлшерлеме (APR) туралы ескерту әсер етпейді. Allcott, Mullainathan және Taubinsky (2022) қарыз алушылардың қайта қарыз алу ықтималдығын жүйелі түрде бағаламауын көрсетті. Қайта қарыз алу цифрландырумен де ынталандырылуда (Meki & Quinn, 2024).

Жалпы, микроқаржы туралы әдебиет нәтижелердің біркелкі еместігін көрсетеді: институционалдық қолдау болған жағдайда, микрокредиттеу халықты экономикаға тартуға, кәсіпкерлік белсенділікті арттыруға және табыстарды көбейтуге көмектесуі мүмкін. Алайда, коммерциализациялау мен қысқа мерзімді рентабельдікке бағдарланған жағдайда, әсіресе PDL сегментінде, микроқаржы кедейлікті арттырып, қарыз тәуелділігін қалыптастыруы және үй шаруашылықтарының қаржылық тұрақтылығына қауіп төндіруі мүмкін.

Шектен тыс қарыз жүктемесімен, жауапты кредит берудің принциптерінің сақталмауымен және қарыз шарттарының жеткіліксіз айқындылығымен байланысты тәуекелдер бұл сегментті белгілі бір халық топтарының әлеуметтік мәселелерін күшейтетін әлеуетті көзіне айналдырады.

3. Микрокредит беру (PDL) секторын реттеу

3.1 Халықаралық шолу

PDL сегментінің кредиттеуі көптеген елдерде кеңінен таралып, оны реттеу қажеттілігі жөнінде елеулі пікірталастар туындатты. Халықаралық тәжірибе бұл сегментке арнайы реттеу шараларының қажеттілігін де

көрсетеді. ОЭСР елдерінде PDL нарықтағы үлесі қысқарып келеді немесе қатаң түрде реттеледі. Қолданылатын шаралардың қатарында пайыздық мөлшерлемелерге күндік шектеулер енгізу, бір мезгілде әрекет ететін қарыздар санына шектеу қою, қайта кредиттеуге тыйым салу және заемшының төлем қабілеттілігін міндетті түрде бағалау бар. Бұл шаралар қарыз жүктемесін төмендетуге, қаржылық тұрғыдан осал топтарды қорғауға және кредиттік өнімдердің ашықтығын арттыруға бағытталған.

ЕО: либералды тәсілден қатаң бақылауға көшу

Еуропаның бірқатар елдерінде PDL сегментінің жедел өсуі мұндай кредит өнімдерінің халықтың әлеуметтік тұрғыдан осал топтары арасында жоғары деңгейде таралғанын көрсетті. Ұлыбритания мен Литвада табысы төмен үй шаруашылықтарының 37%-ына дейінгі бөлігі осындай қарыздарды пайдаланған. PDL-дің танымалдығы артқан жағдайда Еуроаймақтың бірқатар елдері оларды ұсынатын ұйымдарға да, PDL-қарыздарының өзіне де қойылатын талаптарды күшейтті.

Мәселен, Нидерландта міндетті лицензиялау мен қарыздың толық құнына 10% деңгейінде лимит енгізілуі PDL-кредиттер көлемінің 2011 жылғы 89 мыңнан 2013 жылы 1,48 мыңға дейін қысқаруына әкелді, ал провайдерлер саны 21-ден 6-ға дейін азайды. Бельгияда 200 еуродан төмен қарыздарға CCD1 директивасының қолданылуын кеңейту және пайыздық мөлшерлемелерге шек қою бұл сегментті іс жүзінде жойды. Данияда PDL өнімдерінің жарнамасын, әсіресе сезімтал аймақтарда, шектеу шаралары қабылданды. Ұлыбританияда күніне 0,8% деңгейінде ең жоғары мөлшерлеме⁴, дефолт үшін айыппұлды £15-тен асырмау және қарыз алушының жиынтық шығындарын қарыз сомасының 100%-ымен шектеу енгізілді. Бұл тәсіл ЕО аясында ең тиімділердің бірі ретінде танылды.

2023 жылғы қыркүйекте Еуропалық парламент⁵ жаңа CCD2 директивасын қабылдап, реттеудің аясын едәуір кеңейтті. Негізгі ережелер мыналарды қамтиды:

- реттеу аясын 200 еуродан төмен қарыздарға дейін кеңейту және жоғарғы шекті 100 000 еуроға дейін ұлғайту;
- қарыз алушының кредит қабілеттілігін міндетті түрде жан-жақты бағалау;
- 31(1)-бапта мүше мемлекеттердің пайыздық мөлшерлемелерге лимиттер енгізу арқылы теріс пайдалану жағдайларының алдын алу жөніндегі міндетін бекіту;
- жарнаманың адалдығы мен ашықтығына қойылатын талаптарды белгілеу;

⁴Ұлыбританияның Қаржылық қадағалау басқармасы (FCA). <https://www.fca.org.uk/data/consumer-credit-high-cost-short-term-credit-lending-data-jan-2019>

⁵Еуропалық комиссия, тұтынушылық кредиттерге қатысты Еуропалық Одақтың ережелері. https://commission.europa.eu/business-economy-euro/banking-and-finance/consumer-finance-and-payments/retail-financial-services/credit/consumer-credit_en#:~:text=EU%20rules%20on%20consumer%20credit.up%20to%20a%20credit%20agreement.&text=You%20can%20cancel%20the%20agreement,or%20credit%20at%20any%20time.

- тұтынушылардың құқықтарын кепілдендіру (мерзімінен бұрын өтеу құқығы, 14 күн ішінде бас тарту, комиссияларды шектеу).

Жекелеген ЕО және ЭЫДҰ елдерінің тәжірибесі

Германияда пайыздық мөлшерлеме Бундесбанктың базалық мөлшерлемесіне +12 пайыздық тармақ деңгейінде шектелген; микроқаржыалау тек банктермен серіктестік арқылы жүзеге асырылады⁶. Қазіргі уақытта жарнамалық ресурстарда PDL микрозаймдары бойынша жылдық тиімді пайыздық мөлшерлемелер 10,36%-дан 15,95%-ға⁷ дейін ұсынылады. Португалияда қысқа мерзімді қарыздар бойынша шекті мөлшерлеме кредит түрі бойынша орташа нарықтық мөлшерлемеден 1,25–1,5 есе артық емес деңгейде белгіленеді. Канада⁸ тәжірибесінде пайыздық мөлшерлеменің ең жоғары деңгейі қарыз сомасының 15%-ымен, ал мерзімі өткен берешек бойынша – жылына 30%-бен шектелген; қарыз сомасы қарыз алушының таза жалақысының 50%-ынан аспауы тиіс. Словакия мен Словенияда⁹ қарыз алушының табысына байланысты пайыздық мөлшерлеме мен борыштық жүктеме коэффициентіне (КДН) лимиттер енгізілген. Швецияда жоғары шығынды қысқа мерзімді қарыздар бойынша мөлшерлеме базалық мөлшерлемеге +40 пайыздық тармақ деңгейінде¹⁰ шектелді; 2019 жылы мұндай қарыздар бойынша нарықтағы орташа номиналды мөлшерлеме 38–39,5% аралығында болды.

Ресей: макропруденциялық тәсіл және PDL үлесінің қысқаруы

2023 жылы¹¹ Ресейде халықтың артық қарыздануының өсуі және PDL өнімдеріне сұраныстың күшеюі жағдайында реттеушілік бастамалардың кешені іске асырылды, тәуліктік пайыздық мөлшерлеменің шекті деңгейі 0,8%-ға дейін, ал жиынтық артық төлем лимиті 130%-ға дейін төмендетілді, макропруденциялық лимиттер енгізілді: борыштық жүктеме коэффициенті (БЖК) >80% болатын қарыз алушылардың үлесі 15%-бен, БЖК 50–80% аралығындағылар 25%-бен шектелді, БЖК-ты есептеу талаптары 10 мың рубльден төмен микрозаймдарға да таратылды¹². Аталған шаралар МҚҰ портфеліндегі PDL үлесінің 32%-ға дейін қысқаруына, активтер сапасының жақсаруына және мерзімі өткен берешек деңгейінің төмендеуіне ықпал етті

⁶EMN Legislative Mapping Report, Germany, <https://www.european-microfinance.org/sites/default/files/document/file/germany.pdf>

⁷<https://moneezy.de/loans-in-germany/#online-loans-in-germany>, <https://perfinex.de/calculator/best-payday-loan-in-germany/>

⁸ PAYDAY LOANS REGULATION, [Last amended May 1, 2022 by B.C. Reg. 289/2021 and includes amendments by B.C. Reg. 76/2022 https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/complete/statreg/57_2009

⁹Template for notifying national macroprudential measures not covered by CRR/CRD, https://www.esrb.europa.eu/pub/pdf/other/esrb.notification200214_other_si~80b0a5bc6d.en.pdf

¹⁰FI Analysis <https://www.fi.se/contentassets/b9c6954789a44fa6ab8e0f48faceae47/fi-analys-22-hogkostnadskrediter-engn.pdf>

¹¹2022 жылғы 29 желтоқсандағы № 613-ФЗ Федералдық заң – «Тұтынушылық кредит (қарыз) туралы» Федералдық заңға өзгерістер енгізу туралы.

¹²МИКРОҚАРЖЫТЫҚ ИНСТИТУТТАРДЫҢ НЕГІЗГІ КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ ШОЛУ – Ресей Федерациясы Орталық Банкінің ақпараттық-талдамалық материалы., <https://www.cbr.ru/press/event/?id=18576>

(NPL 90+ 33%-ға дейін азайды). ІІ-өнімдеріне және онлайн-арналарға маманданған компаниялар тұрақтылық пен рентабельділіктің өсуін көрсетті.¹³

АҚШ: реттеудің фрагментарлығы

АҚШ-та жалақыға дейінгі кредиттерді (payday loans, PDL) реттеу штаттар арасында айтарлықтай ерекшеленеді, бұл негізгі проблемалардың бірі болып табылады. 12 штатта мұндай қарыздарға толық тыйым салынған, тағы 18 штатта қатаң шектеулер бар: \$300 көлеміндегі қарыз бойынша пайыздық мөлшерлеме 36%-дан аспауы тиіс. Қалған штаттардың көпшілігінде (45 штат және Колумбия округі) белгілі бір лимиттер енгізілген, медианалық мән шамамен 38,5%-ды құрайды. Алайда кейбір өңірлерде шектеулер мүлде жоқ. Мысалы, Техаста \$300 қарыз бойынша жылдық пайыздық мөлшерлеме 662%-ға дейін жетуі мүмкін¹⁴.

2024 жылғы 1 қаңтардан бастап Миннесота штатында жалақыға дейінгі қарыздар бойынша мөлшерлемені жылына 36%-бен шектейтін заң күшіне енді (бұрын 220% болған). 2023 жылы Жауапты кредиттеу орталығы (CRL¹⁵) жүргізген зерттеу \$400 көлеміндегі қысқа мерзімді қарыздар бойынша нақты жылдық мөлшерлемелердің Орегонда 140%-дан бастап, Техасты¹⁶ қоса алғанда бірқатар штаттарда 500%-дан жоғары екенін көрсетті. Бұл, әсіресе реттеуі жұмсақ өңірлерде, қарыз алушыларға түсетін қаржылық жүктеменің жоғары екенін айқындайды. Штаттар заң шығарушыларының ұлттық конференциясының деректері бойынша, 37 штатта PDL-кредиттеуді заңдастыратын арнайы заңдар қабылданған, ал 11 юрисдикцияда мұндай қарыз түрлері үшін нақты құқықтық шеңберлер мүлде жоқ. Реттеудегі айырмашылықтар АҚШ-тағы қарыздық жүктеме тәуекелінің едәуір дәрежеде географияға тәуелді екенін білдіреді.

Реттеушілік логикасы және қайшылықтар

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, пайыздық мөлшерлемелерді шектеу және PDL қарыздарын беру шарттарын қатаңдату қаржылық тұрғыдан осал топтарды қорғауға бағытталған. Алайда мұнда белгілі бір парадокс бар: тұтынушыны қорғауға бағытталған шаралар кей жағдайда оның таңдау мүмкіндігін шектеуі мүмкін. Реттеуді қатаңдатуға қарсы сыншылар ықтимал теріс әсерлерді атап өтеді: бәсекенің төмендеуі, көлеңкелі кредиттеудің өсуі, сондай-ақ жасырын комиссиялар арқылы ашықтықтың азаюы. Сондықтан негізгі міндет – жай ғана шектеулер енгізу емес, заемшы қорғалған, ал нарық ашық әрі тұрақты болатын тиімді реттеу архитектурасын қалыптастыру. Ең жоғары нәтижелерге қол жеткізген елдер экономикалық және мінез-құлықтық шектеулерді қамтитын кешенді тәсілді қолданады. PDL сегменті қарқынды

¹³МҚҰ нарығындағы үрдістер. https://cbr.ru/analytics/microfinance/mfo/mmt_2024_2/

¹⁴Сент-Луис Федералдық резервтік банкі (Federal Reserve Bank of St. Louis). <https://www.stlouisfed.org/open-vault/2019/july/how-payday-loans-work> , <https://www.incharge.org/debt-relief/how-payday-loans-work/>

¹⁵Center for Responsible Lending <https://www.responsiblelending.org/research-publication/red-alert-rates-annual-percentage-rates-400-single-payment-payday-loans-united>

¹⁶<https://www.thebanker.com/Research-calls-for-predatory-payday-lending-regulation-1695194759>

өсіп отырған Қазақстан жағдайында халықаралық тәжірибені ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып енгізу қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету және заемшылардың құқықтарын қорғаудың маңызды шарты болып табылады.

3.2 Қазақстандық тәжірибе

2020 жылғы 1 қаңтардан бастап қаржылық қадағалауды реформалау шеңберінде Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі қаржы нарығын реттеу жөніндегі мандатын жаңа тәуелсіз орган – Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігіне (ҚНРДА) берді. Бұл ретте микроқаржылық ұйымдардың қарыз алушыларының құқықтарын қорғауға бағытталған құқықтық және реттеушілік тетіктер өз күшін жойған жоқ. Реттеудің негізін Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, «Микроқаржылық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2019 жылғы 26 қарашадағы № 209 қаулысы (ЖТСМ есептеу қағидалары), сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2012 жылғы 24 желтоқсандағы № 377 қаулысы (микрокредит беру туралы шарт бойынша сыйақының шекті мәні) құрайды.

2020 жылы қолданыстағы нормаларды күшейтіп әрі кеңейтетін заңнамалық түзетулер күшіне енді. Атап айтқанда, жеке тұлғаға 45 күнтізбелік күнге дейінгі мерзімге және 50 АЕК-тен аспайтын сомаға берілетін PDL микрокредиті бойынша 56% деңгейіндегі ЖТСМ-нің шекті мәні қолданылмайды. Бұл ретте PDL беру шарттарының негізгі талаптары мыналар болып белгіленді:

1) сыйақыны шектеу – берілген микрокредит сомасының 30%-ынан аспауы тиіс;

2) негізгі борышты және (немесе) сыйақыны қайтару жөніндегі міндеттемелерді бұзғаны үшін айыпақы (айыппұл, өсімпұл) мөлшерін шектеу – орындалмаған міндеттеме сомасының әрбір кешіктірілген күні үшін 0,5%-дан аспауы тиіс;

3) артық төлемнің жалпы сомасын шектеу – PDL микрокредиті бойынша қарыз алушының барлық төлемдері (сыйақыны және айыпақыны қоса алғанда) берілген микрокредит сомасының жартысынан аспауы тиіс.

2021 жылы бұл талаптар одан әрі қатаңдатылды. PDL микрокредиті бойынша сыйақының шекті мәні күніне 1%-дан төмен, бірақ берілген микрокредит сомасының 20%-ынан аспайтын деңгейде белгіленді. Сонымен қатар шарттың қолданылу мерзімін 45 күнтізбелік күннен асатын мерзімге ұзартқан жағдайда сыйақының шекті мәні күніне 0,35%-дан төмен деңгейде бекітілді.

2023 жылдан бастап PDL бойынша шекті мөлшерлеме берілген қарыз сомасына қарай сараланды. Тәуліктік мөлшерлеме бұрынғы деңгейде – күніне 1%-дан төмен сақталғанымен, 30 АЕК-тен төмен PDL қарыздары үшін сыйақы берілген соманың 20%-ынан, ал 30 АЕК-ке тең немесе одан асатын PDL қарыздары үшін 15%-ынан аспауға тиіс болды.

Аталған бастамалар кредит беру шарттарының ашықтығын арттыруға және тұтынушыларға қаржылық өнімдердің құнын салыстыру мүмкіндігін беруге бағытталды.

2024 жылы PDL бойынша шекті мәндер айтарлықтай қайта қаралып, төмендетілді: тәуліктік мөлшерлеме күніне 0,3%-дан аспайтын деңгейде белгіленді, бұл жылдық мәнде 179%-ға тең. Айыпақы мөлшері де күніне 0,3%-бен шектелді, ал айыппұлдар, өсімпұлдар және комиссиялар бойынша жиынтық төлемдер берілген кредит сомасының 50%-ынан аспауға тиіс. Бұдан бөлек, микрокредиттің мерзімін 90 күннен артық ұзартуға тыйым салынды. Бұл шаралар қарыз алушыларды шамадан тыс борыштық жүктемеден қорғауға және қысқа мерзімді кредиттеу сегментіндегі хищникалық тәжірибелерді шектеуге бағытталған.

1-кесте. Реттеуші өзгерістердің хронологиясы

Год	PDL (45 күнге дейін)			
	Сыйақы (лимиттер)	Айып-ақы	Жиынтық төлем (% , айыппұлдар)	Ерекше шарттар
2020	≤50 АЕК Қарыз сомасының ≤30%	Күніне ≤0,5%	Қарыз сомасының ≤50%	PDL ұғымы енгізілді (≤50 АЕК, мерзімі ≤45 күн)
2021	≤50 АЕК Кепілді: ≤20%; Кепілсіз: ≤30%			Келісімшарт мерзімін ұзарту кезінде сыйақыға шектеу енгізілді. -
2022	≤50 АЕК Кепілді: ≤20%; Кепілсіз: ≤25%			-
2023	≤50 АЕК Күніне ≤1%, бірақ соманың ≤20%; 45 күннен асқан ұзарту – күніне ≤0,35%			Мерзімдер бойынша мөлшерлемелер нақтыланды
2023	Кепілсіз: <30 АЕК – күніне ≤1%, ≤20%; 30–50 АЕК – күніне ≤1%, ≤15% Кепілді: күніне ≤0,8%, ≤20%; 45 күннен асқан ұзарту – күніне ≤0,4%			Қарыз сомасына қарай пайыздарды саралау енгізілді
2024-к.у.	45 күн және 45 АЕК ≤0,3% (шамамен ЖТСМ 179%)	Күніне ≤0,3%	Қарызды 90 күннен артық ұзартуға тыйым салынды; лудомания белгілері бар қарыз алушылар мен NPL90+ үшін БЖК = 0,25	

Сыйақыға, айыппұлдарға және борыштық жүктеменің шекті деңгейіне қойылатын шектеулерден бөлек, қосымша реттеушілік нормалар да енгізілді. Негізгі жаңашылдықтардың бірі – 150–250 АЕК аралығындағы қарыздар үшін 8 сағаттық, ал 250 АЕК-тен асатын қарыздар үшін 24 сағаттық «салқындау кезеңінің» (cooling-off period) енгізілуі болды. Белгіленген мерзім ішінде

қарыз алушы кредиттен (микрокредиттен) айыппұлдар мен қосымша төлемдер есептелмей-ақ бас тарту құқығына ие. Бұл тетік тұтынушылардың қорғалу деңгейін арттырып, қарыз алудың орындылығын қайта бағалауға мүмкіндік береді және импульсивті қарыз алудың ықтималдығын төмендетеді.

Сонымен қатар қарыз алушылардың төлем қабілеттілігін бағалау талаптары қатаңдатылды. Ағымдағы мерзімі өткен берешегі 90 күннен асатын (NPL90+) тұлғаларға микрокредит беруге тікелей тыйым салу енгізілді. Бұл норма «қайта қарыздандырудың» алдын алуға және қарыз алушы елеулі мерзімі өткен берешегі бола тұра, алдыңғы қарызды өтеу үшін жаңа қарыз алатын жағдайлардың, яғни берешектің «қарлы кесек» тәрізді ұлғаюын болдырмауға бағытталған. Бұған қоса, жекелеген тәуекел топтары үшін борыштық жүктемені есепке алу талаптары күшейтілді: мысалы, лудомания немесе тәуекелді мінез-құлық белгілері бар қарыз алушылар үшін борыштық жүктеме коэффициенті (БЖК) 0,25 деңгейінде белгіленіп, төлемеушілік тәуекелі жоғары болған жағдайда PDL-ге қолжетімділік шектеледі.

Қарыз алушылардың құқықтарын қорғау тетіктерін дамыту аясында ақпаратты ашу стандарттарын арттыруға бағытталған нормалар кезең-кезеңімен енгізілді. Оларға қарыздың толық құнын, төлем кестелерін, жиынтық артық төлемдерді және пролонгация шарттарын қарапайым әрі түсінікті нысанда міндетті түрде ұсыну талаптары жатады.

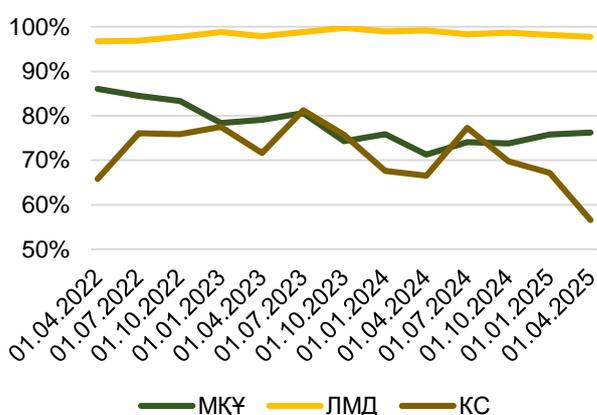
4. Микроқаржыландыру нарығындағы қазіргі үрдістер

4.1 Қазақстандағы микроқаржыландырудың жалпы сипаттамалары

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес микроқаржылық қызметті жүзеге асыратын ұйымдар (МҚҚҰ) кредиторлардың үш түрімен ұсынылған: микроқаржылық ұйымдар (МҚҰ), ломбардтар және кредиттік серіктестіктер (КС). Ломбардтар мен КС-тің бизнес-модельдері өзіндік ерекшеліктерге ие (ломбардтар – қысқа мерзімді кепілмен берілетін бөлшек қарыздар, КС – өзара жауапкершілік қағидатына негізделген, негізінен аграрлық сектордағы қатысушыларды ұзақ мерзімді кредиттеу), ал МҚҰ секторы анағұрлым фрагменттелген болып табылады (кәсіпкерлік мақсаттағы қарыздар, автокредиттер, қысқа мерзімді кепілсіз қарыздар, оның ішінде зерттеліп отырған PDL-қарыздар сегменті).

2025 жылдың бірінші тоқсанының соңындағы жағдай бойынша 901 ұйым (213 МҚҰ, 476 ломбард және 212 кредиттік серіктестік) өздерінің

График 1. Қарызы бар адамдар санынан несие берген МҚҚҰ үлесі

Ескертпе: бірқатар компанияларда қарыз беру көлемі тұрақсыз сипатқа ие, бұл маусымдылықпен және тартылатын қаржыландыру көздерінің тұрақсыздығымен байланысты болуы мүмкін; мұндай ерекшелік, әсіресе, мемлекеттік қатысуы бар микроқаржылық ұйымдарға тән.

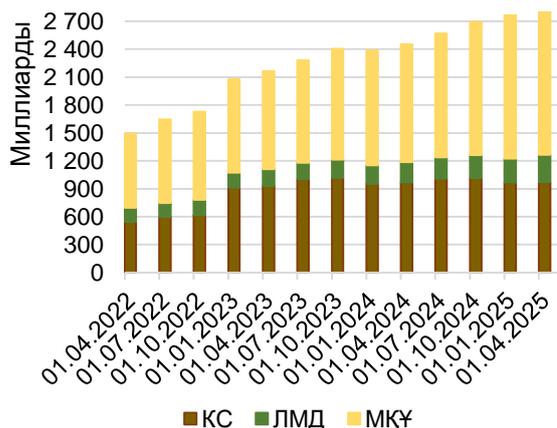
кәсіпорындардың шығындар құрылымына байланысты маусымдылық тән. Ал бірқатар микроқаржылық ұйымдарда лицензияның болуы фактілік қарыз беру қызметін жүзеге асырумен әрдайым қатар жүрмейді.

Жалпы алғанда, сектордың белсенділігі орнықты болып қала отырып, әртүрлі сипаттағы микрокредиттерге деген сұраныстың сақталып отырғанын көрсетеді. Микроқаржылық қызметті жүзеге асыратын ұйымдар (МҚҚҰ)¹⁷ секторының қарыз портфелінің көлемі 2022 жылдың басынан бастап 2025 жылдың екінші тоқсанының басына дейін 1,5 трлн теңгеден шамамен 2,9 трлн теңгеге дейін өсті (2-график). Жиынтық портфельдің үштен екісін жеке тұлғаларға берілген қарыздар құрайды, олар негізінен МҚҰ мен ломбардтар арқылы ұсынылған (тиісті қосалқы портфельдің көлемі осы кезеңде 1,1 трлн теңгеден 2,1 трлн теңгеге дейін артты).

Кредиторлар түрлері бойынша сектордың жиынтық ссудалық портфелінде микроқаржылық ұйымдар басым болып отыр: 2025 жылдың бірінші тоқсанының соңында олардың үлесі 55,9%-ды (жеке тұлғалар портфелінде – 75%) құрады. Сонымен қатар, 2024 жылдың соңынан бастап қарыз беру көлемінде ломбардтардың белсенділігі айқын байқалады: 2025 жылдың бірінші тоқсанының қорытындысы бойынша барлық жаңа берілген қарыздардың 56%-ы ломбардтарға тиесілі болды. Ал МҚҰ-ның қарыз берудегі үлесі 2023 жылдың соңынан, яғни реттеудің белсенді түрде қатаңдатылуы басталған кезеңнен бері, шамамен сол деңгейде сақталып отыр.

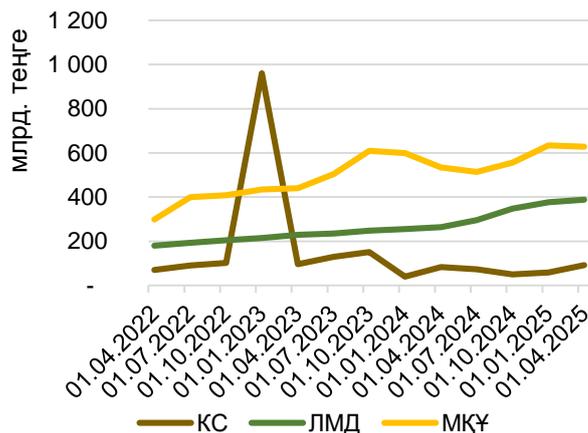
¹⁷ Микроқаржылық қызметті жүзеге асыратын ұйымдар (МҚҚҰ) Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне ұсынатын деректер негізінде.

График 2. МҚҚҰ портфолиосы

Ескертпе: «кері РЕПО» операциялары есепке алынбаған

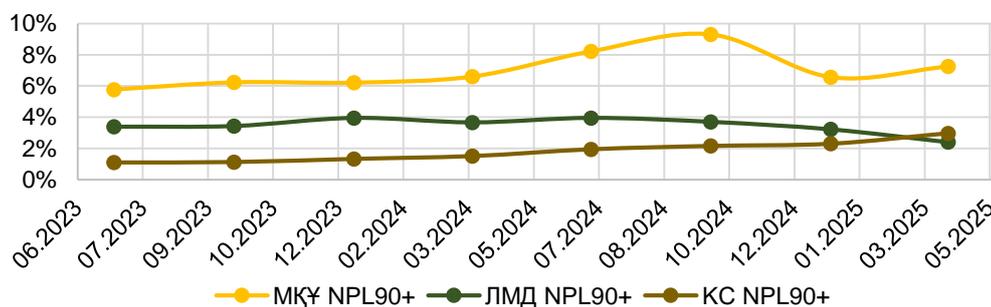
График 3. МҚҚҰ берілген микрокредиттер

Ескертпе: кредиттік серіктестіктер (КС) бойынша есептіліктегі күрт өсім себебі, бір серіктестіктің қызметімен байланысты.

Проблемалық берешектің негізгі өсімі микроқаржылық ұйымдар (МҚҰ) секторында байқалады: 2024 жылғы қарашада көлемі 135 млрд теңгеге дейін жетіп, одан кейін төмендеу тіркелгенімен, 2025 жылдың екінші тоқсанының басына қарай қайта өсу үрдісі қалыптасты. Кредиттік серіктестіктерде де NPL90+ көлемінің артуы байқалады: көрсеткіш 15 млрд теңгеден 25 млрд теңгеден жоғары деңгейге дейін өсті.

График 4. Үш сектордың NPL90+ үлесі

Ескертпе: МҚҚҰ респонденттері әртүрлі кезеңдерде толтырған есептілік нысандарының ерекшеліктеріне байланысты агрегатталған қатарлар 01.07.2023 ж. бастап ұсынылған.

4.2 МҚҰ сегменті

Микрокредиттер нарығы несиелеу мақсаттарына және кепілдің болуына байланысты біркелкі емес. Негізінен, қарыз алушы – жеке тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер, ал заңды тұлғалар портфельдің тек 3%-ын ғана құрайды. Портфельдің жартысынан көбін кәсіпкерлікпен байланысты емес мақсаттарға, оның ішінде кепілдікпен және кепілсіз шарттарға, соның ішінде PDL несиелеріне берілген жеке тұлғаларға арналған микрокредиттер құрайды. Портфельдің шамамен 40%-ын кәсіпкерлік мақсаттарға берілген микрокредиттер құрайды, олардың көпшілігі де жеке тұлғаларға беріледі. (Диаграмма 1).

1-диаграмма. МҚҰ қарыз портфелінің кепіл түрлері мен пайдалану бағыттары бойынша құрылымы

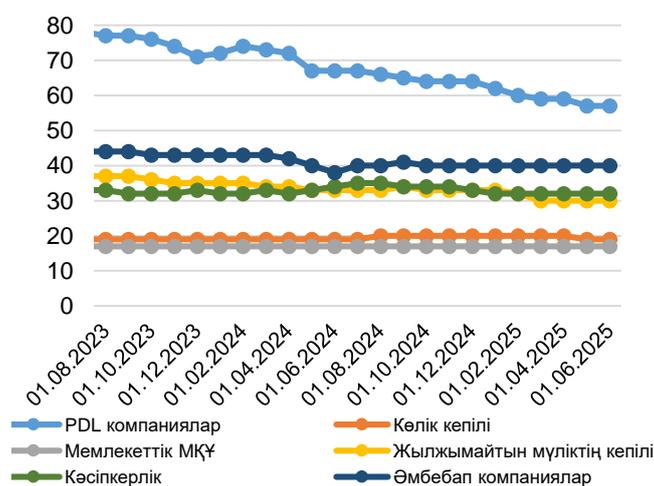

Ескертпе: ЖК – жеке тұлғалар, ЗТ – заңды тұлғалар, ЖК – жеке кәсіпкерлер.

МФО нарығында жалпы алғанда, сондай-ақ PDL сегментінде жоғары концентрация сақталып отыр. 10 ірі МФО-ның нарықтағы үлесі жалпы портфельдің 75-76%-ын құрайды, ал соңғы екі жылда алғашқы үштіктің үлесі 49%-дан 67%-ға дейін өсті. Сонымен қатар, PDL сегментіндегі белсенді компаниялардың саны лицензияларды мәжбүрлі немесе ерікті түрде тапсыру салдарынан тұрақты түрде азайып келеді, бұл өз кезегінде осы сегменттегі концентрацияның одан әрі артуына алып келеді.

Талдау үшін біз МФО нарығының қатысушыларын қызмет түріне байланысты топтастырдық. Қатысу критерийі ретінде компанияның портфеліндегі белгілі бір микрокредит түрінің басымдылығы таңдалды (жалпы көлемнің 70%-дан астамы). Нәтижесінде МФО нарығының келесі алты тобы анықталды: (1) PDL (жалақыға дейінгі қарыздар), (2) автокөлік кепілдігімен қарыз беру, (3) кәсіпкерлерді қаржыландыру, (4) мемлекеттік қатысы бар МФО, (5) жылжымайтын мүлік кепілдігімен қарыз беру, (6) әмбебап МФО – портфелі көптүрлі компаниялар. PDL сегментінің қатысушылары МФО нарығындағы ең көп санды топты құрайды (График 5).

График 5. Кредиттік саясат түрлері бойынша МҚҰ саны

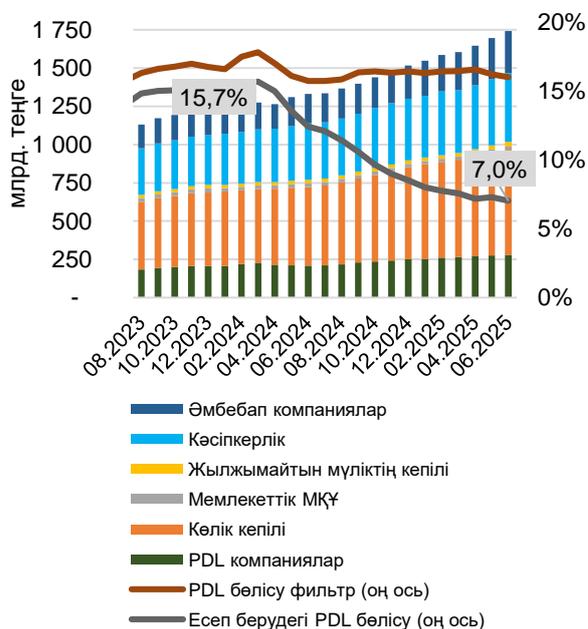
Ескертпе: компания портфелінде тиісті қарыз түрінің басым болуына негізделген сүзгілеу қолданылды

2023 жылдың ортасынан бастап МФО нарығының жалпы кредиттік портфелі тұрақты өсуін көрсетіп, 2024 жылдың ортасынан бастап өсім

қарқыны айтарлықтай жеделдеді (График 6). Портфельдің өсуіне негізгі үлес автокөлік кепілдігімен және кәсіпкерлерді қаржыландыруға бағытталған МФО мен әмбебап компаниялар қамтамасыз етті. PDL-сегментінің портфелі де өсті, алайда қарыздардың қысқа мерзімділігіне байланысты оның үлесі мен өсу үлесі салыстырмалы түрде аз болды. Сонымен қатар, PDL қарыздары осы типтегі өнімдерге бағытталған компаниялар тобының жалпы портфелінде азайып барады. Алайда, PDL-компаниялардың МФО секторындағы портфельдегі үлесі 16%-ға дейін сақталып қалды, бұл басқа түрдегі қарыздардың (PDL емес) пайда болуымен байланысты болуы мүмкін. Бұл халықты қаржыландыру кезінде сыйақы мен рұқсат етілген қарыз жүктемесін реттеу бойынша енгізілген шектеулермен байланысты болуы мүмкін. Мемлекеттік қатысы бар МФО мен жылжымайтын мүлік кепілдігімен қаржыландыратын компаниялардың портфелі тұрақты болып қалды, бірақ жалпы МФО портфеліндегі үлесі айтарлықтай төмен.

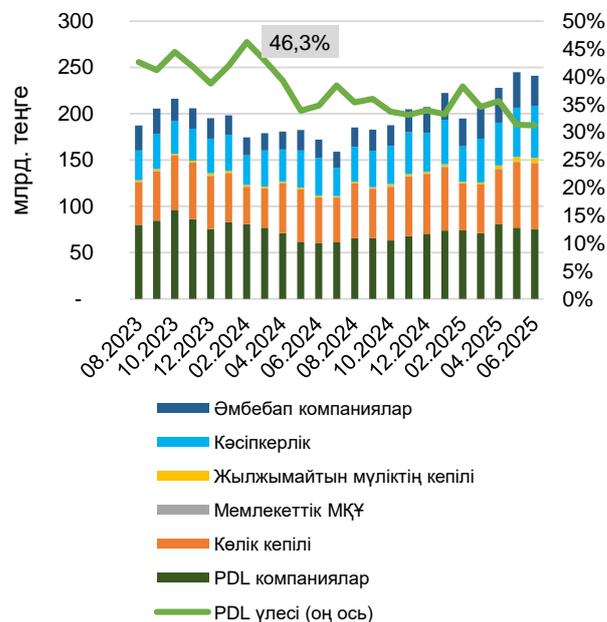
Негізгі кредиторлар – (1) PDL сегменті, (2) автокөлік, (3) кәсіпкерлікке бағытталған компаниялар (График 7). PDL-компанияларының портфелі салыстырмалы түрде аз болғанымен, бұл топ бүкіл сектордың айлық қаржыландыру көлемінің 46%-на дейін қамтамасыз ете алады.

График 6. МҚҰ топтары бөлінісіндегі қалдықтар динамикасы (PDL, мемлекеттік, автокепіл, кәсіпкерлік, жылжымайтын мүлік кепілі, өзге)

Ескертпе: МҚҰ портфелін топтастыру портфельдегі қарыз түрлерінің негізгі профиліне сәйкес жүргізілді (қарыздардың 70%-дан астамы нақты бір типке жатады).

График 7. МҚҰ топтары бөлінісіндегі қарыз беру көлемі (PDL, мемлекеттік, автокепіл, кәсіпкерлік, жылжымайтын мүлік кепілі, өзге)

Ескертпе: МҚҰ қарыз берулерін топтастыру да портфельдегі қарыз түрлерінің негізгі профиліне сәйкес жүзеге асырылды (қарыздардың 70%-дан астамы нақты бір типке жатады).

Жалпы алғанда, қарастырылып отырған кезеңде микрокредит портфелінің сапасы төмендеді, бұл PDL және классикалық қарыздарда да байқалады (Графиктер 8А, 8Б). Сонымен қатар, PDL-займдардың сапасы

айтарлықтай төмен, себебі оларда 90 күннен артық мерзімде өтелмеген қарыздардың (NPL90+) және жалпы мерзімі өткен қарыздардың үлесі жоғары. 2025 жылдың 1 маусымына қарай PDL-займдардың 63%-ы мерзімі өткен қарыздармен қамтылған, оның ішінде 18,9%-ы 90 күннен артық мерзімде өтелмеген. 2025 жылы PDL-займдардағы NPL90+ үлесінің 2024 жылмен салыстырғанда 34%-дан төмендегеніне қарамастан, бірнеше МФО-ның лицензиясынан айырылуы нәтижесінде, PDL секторындағы проблемалар маңызды болып қала береді.

График 8а. PDL қарыздары портфелінің сапалық құрылымы

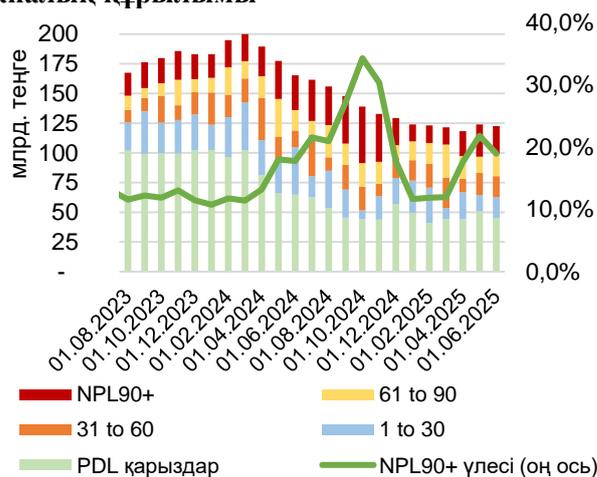

График 8б. МҚҰ қарыздары портфелінің сапалық құрылымы (PDL-сыз)

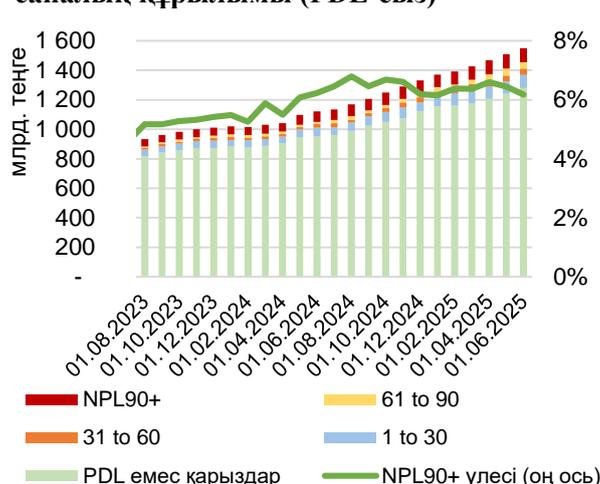
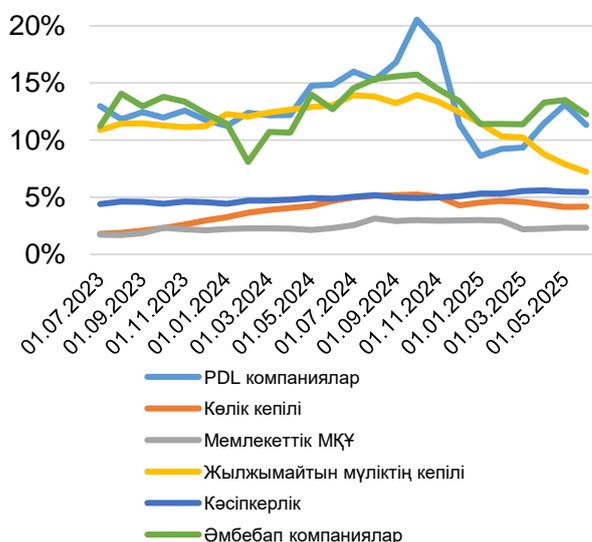

График 9. Субпортфель сапасы (NPL90+ үлесі)

Ескертпе: Компания портфолиосындағы тиісті несие түрінің таралуына негізделген сүзгілеу

Егер МФО компанияларының топтары бойынша қарыз сапасын қарастыратын болсақ, PDL-профиліндегі компаниялардың портфелі соңғы күні айтарлықтай жоғары сапада болып көрінеді (NPL90+ үлесі 11,3%), бұл сектордың жалпы PDL-займдар портфелінен жоғары.

Мұндай айырмашылық компаниялардың типтері бойынша топтастыру барлық қызметтің жинақталған сапасын көрсететінімен түсіндіріледі, ал қарыз түрлері бойынша топтастыру тек PDL-

микрокредиттері өнімінің сапасын ғана анықтайды. Әмбебап компаниялардың портфелінің сапасы PDL-компанияларымен ұқсас динамика мен NPL90+ деңгейіне ие. Ең тұрақты динамика (NPL90+ үлесі шамамен 5%) кәсіпкерлерді қаржыландыруға бағытталған компаниялар портфелінде байқалды, оның ішінде мемлекеттік қолдау бағдарламалары аясында қаржыландыратын МФО

тобы бар. Автокөлік кепілдігімен қаржыландыратын МФО тобының портфелінде NPL90+ үлесі қарастырылып отырған кезеңде 1,9%-дан 4,2%-ға дейін өсті.

5. PDL қарыз алғандардың децильді талдауы

Бұл бөлімде АО «Мемлекеттік кредиттік бюро» (ГКБ) тарапынан жеке заемшы деңгейінде топтастырылған кредиттік тарихтар бойынша талдау нәтижелері ұсынылған.

2024 жылдың қорытындысы бойынша бірегей PDL-қарыз алушы саны әлі де едәуір жоғары болды. Кредиттік бюроның мәліметтері бойынша, 2024 жылы 1 млн 196 мың адам кем дегенде бір рет PDL-кредит алған. 2022-2023 жылдары бұл көрсеткіш жоғары болды – 1 млн 495 мың және 1 млн 525 мың адам, сәйкесінше. Сонымен қатар, PDL қарыз алушыдың айтарлықтай бөлігі басқа микрокредиттер бойынша да міндеттемелерге ие. Мысалы, 2024 жылы PDL өнімдері бойынша қарыз алушыдың 2/3 бөлігі басқа микрокредиттер бойынша да қарыздары болды (График 10). PDL-кредитінің орташа сомасы 50,6 мың теңгеден 64,2 мың теңгеге дейін артты, ал қарыз алушыдың орташа жасы талданып отырған кезеңде 35,9 жастан 33,2 жасқа дейін төмендеді (График 11).

График 10. Бірегей PDL қарыз алушылар, мың адам

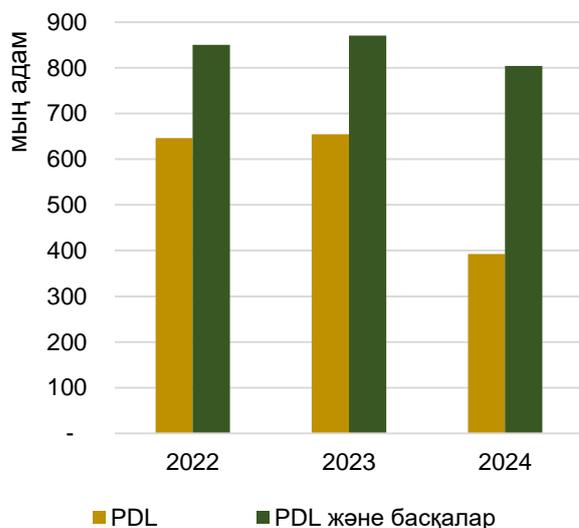

График 11. Қарыз алушылардың орташа қарыз сомасы және орташа жасы

PDL сегментіндегі қарыз алушыдың мінез-құлқын бағалау үшін мәліметтер топтастырылып, PDL-микрокредитінің бар-жоғына байланысты бөлінді. Содан кейін жаңа көрсеткіш енгізіліп, есептелді – PDL өніміндегі заемшы статусында болу ұзақтығы, негізінде әрбір жылдың (2022-2024) бірегей қарыз алушы пулі децильдерге бөлінді. Децильдер топтары заемшы статусында болу ұзақтығына байланысты құрылды, ол күнтізбелік жылдың 1/10 бөлігі – 36 күнмен өлшенді. Талдау көрсеткендей, клиенттер базасының құрылымы біркелкі емес және қарыз алушыдың әртүрлі мінез-құлық модельдері есебінен қалыптасады. Топтардың өзгерістерін салыстырған кезде үш жыл ішінде келесі тенденциялар айқын көрінеді.

2022 жылы қарыз алушыдың шамамен 50%-ы (Графиктер 12, 13), ал 2023–2024 жылдары – шамамен 30%-ы (692 мың, 502 мың және 383 мың адам, сәйкесінше) жыл бойы PDL өнімінде заемшы статусында алты айдан артық болды. Бұл өнім қысқа мерзімді болғандықтан, мысалы, 14 күндік мерзімде заемшы жыл бойы ай сайын микрокредитті жиі қолданғанын білдіреді. Бір жағынан, бұл көрсеткіш PDL өнімінің тұрақты сұранысқа ие екенін білдіруі мүмкін, ал екінші жағынан, белгілі бір санаттағы қарыз алушыдың үнемі қарыз қаражаттарына қажеттілігі бар екендігін көрсетеді, бұл жоғары мөлшерлемелермен бірігіп, әлеуетті тәуекелдер туғызады.

Жоғарыда аталған топтан 2024 жылы шамамен 155 мың адам PDL өнімдерін 10 айдан астам қолданушылар болды; олардың бір бөлігі үшін мұндай динамика қайта қаржыландырумен, оның ішінде Агенттіктің бақылауында анықталған бұзушылықтармен түсіндірілетін болуы мүмкін. Ең жоғарғы 10-шы дециль (барлық жыл бойы PDL қарыздарын алған қарыз алушы) 2022 жылы 347 мың адамнан 2024 жылы 98,6 мың адамға дейін айтарлықтай азайған. Бұл жағдай осы қарыз алушы тобына кредит берудің тоқтатылуына, мысалы, жоғары қарыз жүктемесіне байланысты болуы немесе қарызды қайта құрылымдау, қарызды реттеу шараларының енгізілуіне немесе микрокредит мерзімін ұзартуға қатысты сыйақы шектеулерінің әсерінен болуы мүмкін.

Төменгі 1-ші және 2-ші децильдер (заемшы статусында болу уақыты ең аз болғандар) тұрақты және айтарлықтай көп қарыз алушы санын сақтайды, олардың мінез-құлқын классикалық «жалақыға дейінгі қарыз» ретінде бағалауға болады және олардың қызмет көрсету сапасы, бәлкім, жақсы болады.

График 12. Децильдік топтар бойынша кумулятивтік бөлініс¹⁸

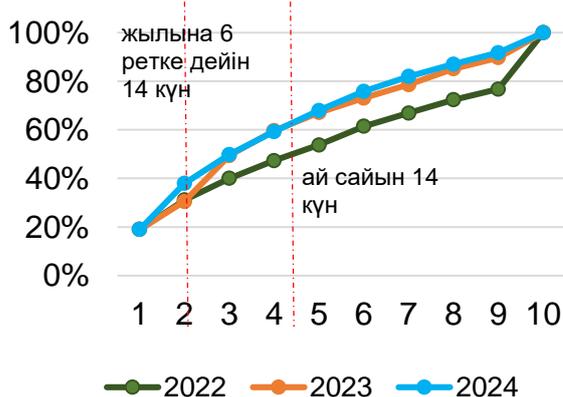
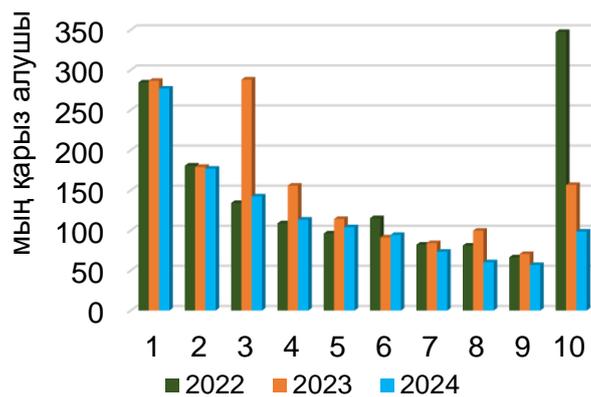

График 13. Бірегей PDL қарыз алушылар, мың адам

2022 жылы қарыз алушылардың шамамен 50%-ы (11 график), ал 2023–2024 жылдары – шамамен 30%-ы (692 мың, 502 мың және 383 мың адам, сәйкесінше) жыл бойы PDL өнімінде заемшы статусында алты айдан артық болды. Бұл өнім қысқа мерзімді болғандықтан, мысалы, 14 күндік мерзімде заемшы жыл бойы ай сайын микрокредитті жиі қолданғанын білдіреді. Бір жағынан, бұл көрсеткіш PDL өнімінің тұрақты сұранысқа ие екенін білдіруі мүмкін, ал екінші жағынан, белгілі бір санаттағы қарыз алушыдың үнемі қарыз қаражаттарына қажеттілігі бар екендігін көрсетеді, бұл жоғары мөлшерлемелермен бірігіп, әлеуетті тәуекелдер туғызады.

Әр дециль бойынша орташа PDL қарыздарының саны жоғарылаған сайын, бұл күтілетін таралуға сәйкес келеді. Ерекше назар аударуды қажет ететін тенденция – жоғарғы децильдерде қарыздардың және негізгі қарыз сомасының айтарлықтай артуы: мұндай қарыз алушы 2023-2024 жылдары 20–25 қарыз

¹⁸ Деректер «Мемлекеттік кредиттік бюро» АҚ-нан ЗТОД-ның сұрау салуы бойынша алынған. Ұсынылған деректердің сапасы бақыланбайды және микроқаржылық ұйымдардың жауапкершілігінде.

алған (График 14). Алынған қарыздың орташа мөлшері салыстырмалы түрде тұрақты болып қалуда және PDL қарыздары үшін заңды шектің 50 МРП (2024 жылдан бастап 45 МРП) деңгейіне сәйкес келеді (График 15). Әр дециль бойынша PDL қарызының орташа мөлшерінің біртіндеп артуы, жаңа микрокредиттің ағымдағы қарызды және сыйақыны қамтитыны туралы қайта қаржыландыру практикасын болуы мүмкін екенін жанама түрде көрсетеді.

График 14. Бір адамға шаққандағы берілген PDL-қарыздардың орташа саны

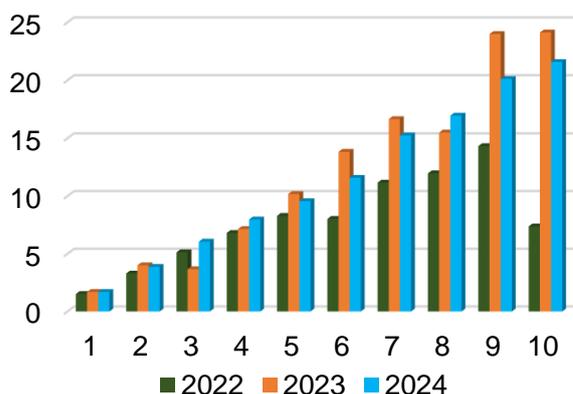
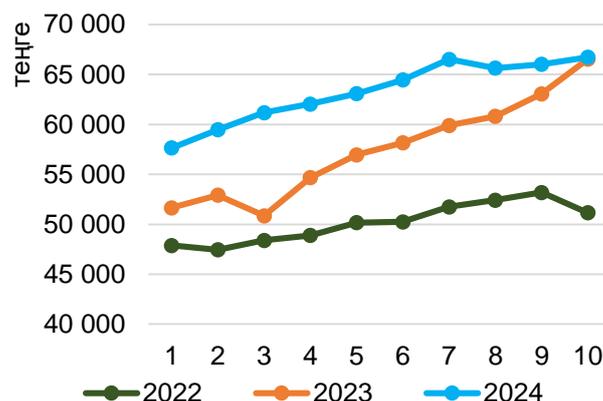

График 15. Бір қарыз алушыға жылына алынған PDL-дың орташа мөлшері, мың теңге

Маңызды бір топ қарыз алушы үшін «жалақыға дейін» өнімі тұрақты қаржыландыру көзіне айналған. 2023-2024 жылдары (жоғарғы децильдер) жыл бойы PDL-қарызы бойынша міндеттемелері бар қарыз алушыдың орташа жылдық қарыз көлемі 1 миллион теңгеден асып кетті (График 16). Жылдық қарыз көлемдерінің таралуы PDL секторындағы кредиттік көлемдердің жоғары концентрациясын жоғарғы децильде растайды, мұнда қарыз алушыдың 13-15%-ы жалпы қарыз көлемінің 30–40%-ын алады (График 17). Мұндай құрылым инфляцияның өсуі және нақты табыстардың төмендеуі жағдайында қарызға тәуелділік тәуекелдерін туындатады, бұл қарыз өнімі бойынша едәуір міндеттемелері бар жеке бірқатар көпшілік қарыз алушы тобында шоғырланған.

График 16. Бір қарыз алушыға жылына алынған PDL қарыздарының орташа жиынтық сомасы

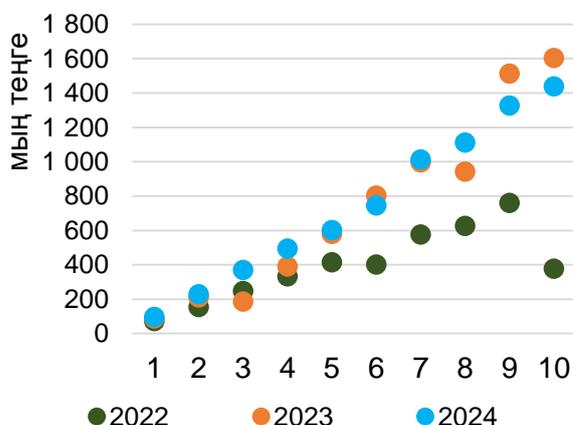
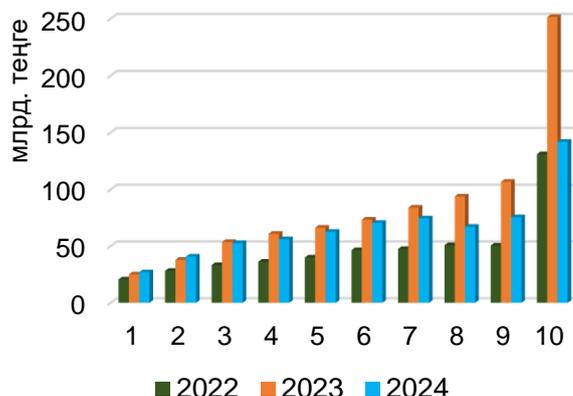

График 17. Бір жыл ішінде алынған PDL қарыздарының жиынтық сомасы

6. Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Қазақстандағы қысқа мерзімді банктік емес PDL несиелеу сегментінің дамуының негізгі құрылымдық және реттеуші ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді және оларды халықаралық тәжірибемен салыстыруға негіз болды. Қазақстандағы нарық пен реттеу динамикасы жалпы дамушы экономикаларға тән трендтерге сәйкес келеді. Халықаралық тәжірибе, оның ішінде ОЭСР елдері, бұл сегменттің артық либерализациясы халықтың қарыздану тәуекелдерін арттыруға, кредиттік портфельдердің сапасының нашарлауына және қарыз алушыдың әлеуметтік осалдықтарының өсуіне алып келетінін көрсетеді, ал ең үлкен жетістіктерге жеткен елдер экономикалық және мінез-құлықтық шектеулерді қамтитын кешенді шараларды қолданады. Қазақстан жағдайында, PDL сегментінің жылдам өсуімен сипатталатын, ұлттық контексті ескере отырып, халықаралық тәжірибені пайдалану қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету және қарыз алушыдың құқықтарын қорғау үшін қажетті шарт болып табылады.

Қазақстандағы микроқаржы секторында, әсіресе «жалақыға дейінгі» PDL сегменті реттеуші талаптардың қатаңдануы мен портфель сапасының тәуекелдерінің жинақталуы әсерінен терең трансформация кезеңінде. Нарық қатысушыларының санының біртіндеп азаюы және адал емес ойыншылардың шығуы бойынша PDL сегменті әлі де қолданыстағы компаниялар саны мен беру көлемі бойынша басым болып отыр. Сонымен қатар, PDL портфелінің сапасы дәстүрлі микрокредиттерден едәуір төмен, өйткені 90 күннен астам мерзімі өткен қарыздардың үлесі (NPL90+) жоғары және жалпы мерзімі өткен қарыздар да көп.

Қарыз алушыдың мінез-құлқын талдау PDL өнімдеріне сұраныс әлі де жоғары екенін көрсетеді, 2024 жылы бірегей PDL қарыз алушының саны шамамен 1,2 млн адамды құрады, олардың едәуір бөлігі бір уақытта басқа микрокредит түрлері бойынша міндеттемелерге ие болды. Қысқа мерзімді кредиттеу саласында жастардың қатысуы артуда, PDL клиенттерінің орташа жасы 33 жасқа дейін төмендеді.

Зерттеуде қолданылған PDL өніміндегі заемшының статуста болу ұзақтығы көрсеткіші «жалақыға дейінгі» өнімді тұрақты қаржыландыру көзіне айналдырған қарыз алушыдың аз да болса тобының бар екенін анықтады. Нақты табыстардың төмендеуі жағдайында қарыздардың шоғырлану тәуекелі салыстырмалы түрде үлкен міндеттемелерге ие қарыз алушыдың айтарлықтай тобында артып, бұл сегменттің тәуекелдерін күшейтеді және әлеуметтік сезімталдықты арттырады.

Жалпы алынған нәтижелер әлеуметтік маңыздылығы мен таралуы артып келе жатқан қысқа мерзімді кредиттеу жағдайында тиімді және теңгерімді реттеу қаржылық тұрақтылықтың ғана емес, сондай-ақ әлеуметтік саясаттың элементі болатынын көрсетеді. Тұрақты микроқаржы моделін қалыптастыру ақылға қонымды тәуекел қабылдау, ашықтық, артық қарыз жүктемесінің алдын алу және барлық қаржы қатысушыларының құқықтарын тең қорғау принциптеріне негізделуі тиіс.

Келешекте зерттеулерді екінші деңгейлі банктер мен басқа да микроқаржы ұйымдары алдында қарыз алушыдың өзара міндеттемелерін талдауға бағыттау тиімді болады.

7. Пайдаланылғын әдебиет тізімі

1. Imai, K. S., & Azam, M. S. (2012). “Does Microfinance Reduce Poverty in Bangladesh? New Evidence from Household Panel Data.” *Journal of Development Studies*, 48(5), 633–653.
2. Banerjee, A., Karlan, D., & Zinman, J. (2015). “Six Randomized Evaluations of Microcredit: Introduction and Further Steps.” *American Economic Journal: Applied Economics*, 7(1), 1–21.
3. Duvendack, M., & Mader, P. (2020). “Impact of Financial Inclusion in Low- and Middle-Income Countries: A Systematic Review of Reviews.” *Campbell Systematic Reviews*, 16(3), e1089.
4. Brody, C., de Hoop, T., et al. (2017). “Economic Self-Help Group Programs for Improving Women’s Empowerment.” *Campbell Systematic Reviews*, 13(1).
5. Mader, P. (2015). *The Political Economy of Microfinance: Financializing Poverty*. Palgrave Macmillan.
6. Bateman, M., & Chang, H-J. (2019). “The Rise and Fall of the Microfinance Movement.” *Development and Change*, 50(2), 347–366.
7. Skiba, Paige Marta and Tobacman, Jeremy, Do Payday Loans Cause Bankruptcy? (November 9, 2009). Vanderbilt Law and Economics Research Paper No. 11-13, Available at SSRN: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1266215>
8. Melzer, B. T. (2011). The real costs of credit access: Evidence from the payday lending market. *The Quarterly Journal of Economics*, 126(1), 517-555. <https://doi.org/10.1093/qje/qjq009>
9. Bertrand, M., & Morse, A. (2011). Information disclosure, cognitive biases, and payday borrowing. *The Journal of Finance*, 66(6), 1865-1893. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2011.01698.x>
10. Allcott, H., Kim, J., Taubinsky, D., & Zinman, J. (2022). Are high-interest loans predatory? theory and evidence from payday lending. *The Review of Economic Studies*, 89(3), 1041-1084.
11. Augsburg, B., De Haas, R., Harmgart, H., & Meghir, C. (2012). *Microfinance at the margin: experimental evidence from Bosnia and Herzegovina* (No. W12/15). IFS Working Papers.
12. Meki, M., & Quinn, S. (2024). *Microfinance: an overview*. *Oxford Review of Economic Policy*, 40(1), 1-7.
13. Skiba, P. M., & Xiao, J. (2017). Consumer litigation funding: Just another form of payday lending. *Law & Contemp. Probs.*, 80, 117.
14. Bateman, M., & Chang, H. J. (2012). *Microfinance and the illusion of development: From hubris to nemesis in thirty years*. *World Economic Review*, (1).
15. Bateman, M. (2010). *Why doesn't microfinance work?: The destructive rise of local neoliberalism*. Bloomsbury Publishing.